

"DAĞ, DƏDƏ ŞƏMŞİR VƏ SƏMƏD VURĞUN" PARADİQMASINDA ORONİMLƏRİN FƏLSƏFİ-SOSİAL-SİNƏRGETİK TƏHLİLİ

Xankişi Məmmədov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
kankishimamedov 53@mail.ru

Riyad Rüstəmli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
riyadrustamli@yahoo.com

Açar sözlər: Aşıq Şəmşir, Səməd Vurğun, dağ, oronim.

Bu işdə "Dağ, Dədə Şəmşir və Səməd Vurğun" paradigmasında oronimlərin sinergetik aspektdə tədqiqinə nəzər yetirilir, "Dədə Şəmşir" poetikasında əksini tapmış bəzi oronimlərin nominativ, simvolik, üslubi, mənəvi-estetik və digər funksiyalarından söhbət açılır və nümunələr göstərilir. Qeyd edilir ki, bu həm dil nöqtəyi nəzərindən, həm xalqın tarixini və mədəniyyətini daha dərinlən öyrənməyə xidmət edən ekstralinqvistik mövqe nəzərindən, həm də ümumtürk toponimlərinin areal sisteminin ümumi mənzərəsinin daha aydın təsəvvür edilməsi baxımından aktual olduğu kimi həm də maraqlıdır. O da vurğulanır ki, dağlara səyahətin yol xəritəsini göstərən Dədə Şəmşirin poetik dünyasının kökü babası Miskin Abdaldan və atası Ağdabanlı Qurbandan üzə bəri gəlir. Dədə Şəmşir poetikasında oronimlər (dağ adları) əksini tapmış nümunələr yetərincədir. Xüsusən Murov, Dəlidağ, Qoşqar, Kəpəz, Çilgəz, Keyti, Qafqaz, Çalbayır, Ərgünəş və bir çox oronimlər diqqəti daha çox cəlb edir. Əlbəttə, bəzi qədim oronimlərin bir qisminin tədricən arxaik-ləşdiyini, işləklidən düşdüyünü və unudulduğunu da yaddan çıxarmaq olmaz. Ədur ki, ümumtürk toponimlərinin areal sisteminin ümumi mənzərəsinin daha aydın təsəvvür edilməsi üçün onların hər birini bir daha dərinlən araşdırıb təhlilə cəlb etmək, mövcud toponimik lüğət-ləri əlavələrlə birlikdə yenidən tərtib edib, əldə olan materialları gələcək nəsillərə çatdırmaq çox zəruridir.

ФИЛОСОФСКО-СОЦИАЛЬНО-СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОРОНИМОВ В ПАРАДИГМЕ "ГОРА, ДЕДЕ ШЕМШИР И САМЕД ВУРГУН"

Ханкиши Мамедов
Рияд Рустамли

Ключевые слова: Ашуг Шамшир, Самед Вургун, гора, ороним

В данной работе рассматриваются номинативные, эстетические, символические, стилистические и многие другие функции оронимов, отраженные в поэтическом мире великого азербайджанского ашуга Деде Шамшира, одного из мастеров искусства риторики, и приводятся примеры. Отмечается, что это интересно и актуально как с точки зрения языка, так и с точки зрения экстралингвистики, служащей для изучения истории и культуры народа, и с точки зрения более четкого представления об ареале системы общетюркских топонимов. Также подчеркивается, что корни поэтического мира Деде Шамшира, отражающие дорожную карту путешествия в горы, восходят к деду Мискин Абдала и отцу Агдабанлы Гурбан. В поэтике ДедеШамшира достаточно примеров отражения оронимов (названий гор). В частности, большое внимание привлекает горы Муров, Далидаг, Кошкар, Кязаз, Чилгаз, Кейти, Кавказ, Чалбаир, Эргунаш и многие другие оронимы. Конечно, не следует забывать, что некоторые древние оронимы постепенно устарели и забылись. Поэтому для лучшего понимания общей картины ареала системы общетюркских топонимов, необходимо глубоко изучить и проанализировать каждый из них, заново составить существующие топонимические словари с приложениями и передать полученные материалы будущим поколениям.

PHILOSOPHICAL-SOCIAL-SYNERGETIC ANALYSIS OF ORONYMS IN THE PARADIGM "MOUNTAIN, DEDE SHEMSHIR AND SAMAD VURGUN"

Khankishi Mammadov
Riyad Rustamli

Key words: Ashug Shamshir, Samed Vurgun, mountain, oronim.

This paper examines the nominative, aesthetic, symbolic, stylistic and many other functions of oronyms as reflected in the poetic world of the great Azerbaijani ashug Dede Shamshir, one of the masters of the art of rhetoric, and provides examples. It is noted that this is interesting and relevant both from the point of view of language, and from the point of view of extralinguistics, serving

to study the history and culture of the people, and from the point of view of a clearer idea of the areal system of pan-Turkic toponyms. It is also emphasized that the roots of Dede Shamshir's poetic world, reflecting the road map of the journey to the mountains, go back to his grandfather Miskin Abdala and father Agdabanly Gurban. In the poetics of Dede Shamshir there are enough examples of reflecting oronyms (names of mountains). In particular, Murov, Dalidag, Koshkar, Kyapaz, Chilgaz, Keiti, Caucasus, Chalbayr, Ergunash mountains and many other oronyms attract great attention. Of course, we should not forget that some ancient oronym have gradually become obsolete and forgotten. Therefore, to better understand the overall picture of the areal system of common Turkic toponyms, it is necessary to deeply study and analyze each of them, compile anew the existing toponymic dictionaries with appendices, and pass the materials obtained to future generations.

Öncə "Dağ, Dədə Şəmşir və Səməd Vurğun" modelindəki sözlərin düzümünə nəzər yetirək: Birinci "dağ"dır – ona görə birincidir ki, o, qədimdir, əzəlidir, əbədidir, yaşı bilinmir və yaşca hamıdan böyükdür; ikinci "Dədə Şəmşir"dir – səbəbi odur ki, Dədə Şəmşir Səməd Vurğundan on üç yaş böyükdür, ona görə də ikincidir; üçüncü isə "Səməd Vurğun"dur. Amma fərq etməz, yaş fərqi baxmayaraq onların hər üçü dağdır. Göründüyü kimi "Dağ, Dədə Şəmşir və Səməd Vurğun" üçlüyünün kəsişdiyi kompleksdən, yəni həm Dədə Şəmşirin, həm də Səməd Vurğunun təbiəti, daha dəqiq desək dağı təənnüm etməsindən, dağ ritmlərinin axtarışından, başqa sözlə fəlsəfə-folklor-flora üçlüyünün tədqiqindən söhbət gedir. Amma sözsüz ki, məsələyə müasir düşüncə tərzindən yanaşanda fəlsəfənin yükü daha çox diqqəti cəlb edir.

Bu araşdırmada məsələyə fəlsəfi-sinergetik kontekstdən yanaşaraq "Dağ, Dədə Şəmşir və Səməd Vurğun" paradigmasının "Dədə Şəmşir" qolunda əksini tapmış bəzi oronimlərin nominativ, simvolik, üslubi, mənəvi-estetik və bir çox digər funksiyaları haqqında fikirlərimizi bölüşməyə çalışacağıq. Güman edirik ki, bu həm dil nöqtəyi nəzərindən, həm xalqın tarixini və mədəniyyətini daha dərindən öyrənməyə xidmət edən ekstralinqvistik mövqə nəzərindən, həm ətraf mühiti, dağları təənnüm etmək baxımından, həm dağlar haqqında qlobal düşüncə paradigmasının formalaşması baxımından, həm də ümumtürk toponimlərinin areal sisteminin ümumi mənzərəsinin daha aydın təsəvvür edilməsi və sinergetikanın folklorla inanılmaz sürətlə inteqrasiyası baxımından həm aktualdır, aktual olduğu qədər də maraqlıdır. Problemin sinergetik aspektdən tədqiqi isə araşdırmanın yeniliyindən və aktuallığından xəbər verir ki, bu da sonda müasir təhsil sistemində sinergetik biliklərə malik olan kadrların hazırlanması prosesinin aktuallığına xidmət etmiş olur.

Məlumdur ki, sinergetika elmi tədqiqatların kəsişdiyi fənlərarası istiqamət olub, uyğunluq bildirən sözləri və "fəaliyyət" sözlərinin cəmindən ibarətdir (6,

3). Kökü qədim yunan dilindən götürülən "oronim" ləkseminin mənası isə "dağ adları" deməkdir. Daha dəqiq desək, oronimlər deyəndə dağlar, eləcə də torpağın üst qatının relyef quruluşunu bir-birindən fərqləndirən yerlər - təpə, dərə, qayalıq, yarıq, til, eniş, yoxuş və s. nəzərdə tutulur. Onu da qeyd edək ki, coğrafi ünvanlı adların məcmusu hər bir dilin toponimik məkanını təşkil edir. Buna toponomik fəza da deyirlər. Bu birinci toponimik məkandır. "İkinci toponimik məkan" da var. Bu, bədii ədəbiyyatda və folklorda coğrafi adlardır ki, onlar ünvanı xarakterizə etdiyi qədər nominativ, estetik, simvolik, üslubi və bir çox digər funksiyaları da xarakterizə edir. Bu baxımdan antrotoponim, astionim, aqoronim, komonim, drinonim, dromonim, qodonim, urbanonim, oykonim, hidronim və oronimlərlə bağlı paremioloji vahidlər xüsusi maraq doğurur. Çünki, bu həm dil nöqtəyi nəzərindən, həm də xalqın tarixini və mədəniyyətini hərtərəfli və daha dərindən öyrənməyə xidmət edən ekstralingvistik mövqə baxımından aktualdır. Bütün bunlar isə qeyd etdiyimiz problemə sinergetik yanaşmanın- təbiət və cəmiyyətin birgə təkamülünün bariz nümunəsidir.

Oronimlər haqqında əski ədəbiyyatlarda kifayət qədər məlumat əldə etmək mümkündür. Məsələn, Ana kitabımız "Kitabi Dədə Qorqud"da qışda-yazda qarı-buzı əriməyən Qazlıq/Qa-zılıq dağ (indiki Qafqaz dağı), Ağlağan(rus mənbələrində "Mokriy qor" kimi işlənir), Cızığ-lar, Günortac, Göğ(k)cə/Göyçə, Qaradağ (Daşkəsən, Gədəbəy və Naxçıvanın Şahbuz rayonunda indi də belə dağ var), Qaraçuq (Xocavənd rayonunda indi də belə dağ var), Ala dağ, Altay, Bodın-İnli, Saqçaq, Ağ qaya, Alaş, Ağayıl/Ağ yal, Qara ayıl/Qara yal, Arqıç qır və s. Hətta bir çox şəxs adları, məsələn, Abdal, Ağababa, Ağaverdi, Almaz, Altay, Baba, Dağbəyi, Dağxan, Elbrus, Qafqaz, Himalay, Xanağa, Xəzər, Qoşqar, Qara, Qaracalal, Qasım, Kazbek, Vəli və bir çox adlar da oronimlər əsasında yaranmışdır. Oronimlər əksini tapmış poeziya nümunələri də kifayət qədərdir. Xüsusən bu adlar – Ağrı, Dəlidağ, Keyti, Meyti, Murov, Qaf, Qafqaz, Göyözən, Qoşqar, Kəpəz, Şahdağ, Salvartı, Sarıdağ, Sarıyer, Xaçbulaq, Bisütun, Qars, Mozə və s. daha çox gözə çarpir.

Öncə qeyd edək ki, hər biri ayrı-ayrılıqda uca və əlçatmaz dağ olan "Dədə Şəmşir" və "Səməd Vurğun" dağlarının görünən və görünməyən tərəfləri, yəni alt qatları çoxdur. Görünən tərəflərdən biri "Qənbər Şəmşiroğlu"nun, biri "Vaqif Səmədoğlu"nun, təbii ki, biri də "Cavid Qənbəroğlu"- nun adıyla bağlıdır. Burada da sıralamanı biz yaşa görə düzdük. Çünki, Qənbər Şəmşiroğlu Vaqif Səmədoğludan altı yaş böyükdür. Qənbər Şəmşiroğlu isə çox cavandır, hətta X.Məmmədovdan da altı yaş balacadır. Onlar da –Vaqif Səmədoğlu da, Qənbər Şəmşiroğlu da hər ikisi dağdır, özü də soyadlarına və ustadlarına layiq bir dağ. Cavid Qənbəroğluna gəlincə isə, görünən dağa nə bələdçi, onun möhtəşəm bir dağ olduğu çox-çox uzaqlardan diqqəti cəlb edir. Əlbəttə, beş-mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi olan kimi "Dağ, Dədə Şəmşir və Səməd

Vurğun" üçbucağının da görünməyən və bizə məlum olmayan dördüncü, beşinci, altıncı və daha çox tərəfləri və bucaqları var ki, öz tədqiqatçılarının yolunu gözləyir. Amma bir iş var ki, Bəhmən Vətənoğlu demişkən,

Al qələmi fikirləş bir,
Hər parlayan olarmı dürr?
Hər aşığıdan Aşiq Şəmşir,
Hər şairdən Səməd olmaz.

Sədnik Paşa Pirsultanlının da, Seyfəddin Rzasoyun da dedikləri kimi Dədə Şəmşirin poe-tik dünyası dağlara səyahətin ən yaxşı və maraqlı yol xəritəsidir. Bunu Aşiq Şəmşirin Səməd Vurğunla olan deyişməsində də görmək çətin deyil. Həmin deyişmənin iki bəndinə diqqət edək.

Aşiq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə,
Kəklikli daşlardan xəbər al məni.
Ceyran bulağından qızlar içəndə,
Saz tutub, söz qoşub, yada sal məni.

Məlum olduğu kimi Aşiq Şəmşir Səməd Vurğuna belə cavab verir:

Qoşqarla yanaşı duran başın var,
Bizim el tanıyır uca dağ səni.
Yanır yolumuzda sənət çırağın,
Bilirik şeirdə bir mayak səni.

Vallah təkcə bu deyişməyə qulaq asandan sonra adamın əlini yerdən göydən üzməyi gəlir.

Göründüyü kimi, bu bəndlərdə Dəlidağ və Qoşqar oronimləri diqqət çəkir. Qeyd edək ki, Dəlidağa bu adın verilməsi bu dağda havanın tez-tez dəyişməsi, gözlənilmədən yağış və qar yağması, tufan və qar uçqunlarının olması ilə əlaqədardır. Başqa sözlə ipə sapa yatmadığına görə, dəlilik elədiyinə görə belə adlanır. Kəlbəcərdə hətta Dəlidağsu çayı da var, Başlıbel çayının qolu olan bu çay aşağı axarında Qaraxançay adlanır və mənbəyini Dəlidağdan götürdüyunə görə belə adlanır (2, 157). Bu məqamdabir şeyi də qeyd etmək istərdik ki, Dəlidağ təkcə çox adamın düşündüyü kimi təkcə Kəlbəcər rayonunda deyil, başqa bölgə-lərimizdə də var. Belə ki, yaxın keçmişdə Gəncə quberniyasının Qazax qəzasında, indi isə Qərbi Azərbaycanın Dilican şəhəri ərazisində, Tiflis quberniyasının Loru-Pəmbək qəzasında, indi isə Qərbi Azərbaycanın Kalinino rayonunda, eləcə də Laçın rayonunda Mıxtökən silsiləsində və Zəngilan rayonu ilə Cəbrayıl rayonu sərhədində də Dəlidağ adlı dağımız var. Gəncə, Şəmkir və Qoşqar çaylarının suayrıcında, Kiçik Qafqazın yamacında yerləşən Qoşqar dağımın adı isə qədim türk dillərində "qoyun", "qoç" mənasında işlənən "qaçkar" sözündən götürülüb. "Vəhşi qoç yaşayan dağ" deməkdir. Yeri gəlmişkən, "qoç" toteminə inam Azərbaycanda islamın yayılmasından çox-çox qabaqlar olmuşdur. Bunu qəbrüstü və qayaüstü rəsmlər də təsdiq edir. Yeri gəlmişkən, ilk adı Quşqara olan Qoşqar çayımız da var (3, 67). Dağlara

səyahətin yol xəritəsinin göstərən Dədə Şəmşirin poetik dünyasının kökübabası Miskin Abdaldan və atası Ağdabanlı Qurbandan gəlir. Beləcə həm babası, həm də atası üçün müqəddəs olan dağlar movzusu nəsildən nəsilə keçərək Şəmşir yaradıcılığında da uğurla davam etdirilib. Odur ki, dağlardan yazmaq istəyənlər də, dağlara səyahət etməyi düşünənlər də bu xəritədən bəhrələnsələr yaxşı olar.

Məlum olduğu kimi, Səməd Vurğun dünyaya gələndə Dədə Şəmşirin on üç yaşı varıydı. Ustadımız doğulduğu il haqqında "Mənim" adlı qoşmasının birinci bəndində yazır:

Min səkkiz yüz doxsan üçdə anadan,
Olmuşam, bu qədər yaşı var mənim.
Murov, Qoşqar, Kəpəz, Çilgəz, Dəlidağ,
Məskənim olubdu bu dağlar mənim.

Göründüyü kimi Dədə Şəmşirbu şeirdə anadan olduğu tarixi göstərməklə, həm də Murov, Qoşqar, Kəpəz, Çilgəz və Dəlidağ oronimlərindən bəhs etmişdir.

Yuxarıda Dəlidağ və Qoşqar adlarının etimologiyasına azacıq da olsa nəzər yetirdik. İndi isə digər dağlar haqqında. Güman edirik ki, mövzudan bir qədər uzaq olsa da, Kəpəz, Murov və Çilgəz dağlarına da heç olmasa, azacıq da olsa, diqqət ayırmasaq, bəndə bizdən küsməsə də dağlar bizdən inciyər. Əvvəlcə Kəpəz dağı haqqında. Bəzi tədqiqatçılara görə "kəpəz" sözü türk dillərində "qaya" və ya "su kənarında qaya", bəzi tədqiqatçılar isə bu sözü "kəp" (mənası pillə, pilləli qaya deməkdir) və kəz/gəz (dağ başında batıq) komponentlərindən yarandığını, yəni "zirvəsi pilləli olan dağ" olduğunu deyirlər. Görünür bu 1139-cu ildə baş vermiş məlum zəlzələdən sonra dağın pilləli şəkli düşməsi ilə əlaqədardır. Onu da qeyd edək ki, XII və XIII əsr müəllifləri N.Gəncəvi, Zəkəriyyə Qəzvini bu dağın adını "Hərək" kimi qeydə alıblar. Dağın zəlzələdən əvvəlki olan "Hərək" adı türk dillərində "ikihürgüclü dəvə" mənasını verir. Görünür zəlzələdən əvvəl bu dağ ikihürgüclü dəvəyə bənzədiyinə görə belə adlandırılıb. Türkmənistan ərazisində də "Hərəkdağ" var (1, 277). "Murovdağ" da "murov" (çaylı) və "dağ" komponentlərindən yaranıb, "çaylı dağ" deməkdir. "Çilgəz" dağı da Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisində yerləşir. "Çil/cil" (sacaq yer, bataqlıq deməkdir) və "gəz" (gədiyin ən alçaq yeri və ya dağ belində aşırım deməkdir) komponentlərindən yaranıb, "ətəyində sacaq yer və ya bulaq olan yer" mənasındadır.

Dədə Şəmşir atası və babası üçün müqəddəs olan dağlardan yazarkən başqa bir şeirindəyəni də Qoşqar, Kəpəz, Murov kimi oronimlərin adını çəkir.

Əsir Dağıstanın yeli Qoşqara,
Yolum çox düşübdü, bəli, Qoşqara,
Kəpəzə, Murova, dəli Qoşqara,
Salar şagirdlərim iz mənim kimi.

Məlum olduğu kimi XVI əsrdə Dədə Şəmşirin babası Miskin Abdal Dağıstanda vəzir olmuş və dağlar haqqında ilk şeirini də elə Dağıstanda yazmışdır. Ona görə ustad Dağıstan sözünü burada işlətməlidir: Bu şeirdə də görüldüyü kimi Qoşqar, Kəpəz, Murov oronimləri öz əksini tapmışdır. Başqa bir şeirdə Qafqaz dağının şəfası haqqında ustadımız yazır:

Meylim aran gəzir, ara dağları,
Unutmaram, getsəm hara, dağları.
Bu gözəl Qafqazın sıra dağları,
Şəmşirə bir şəfa göndərər mehi.

Oronimlər haqqında Dədə Şəmşirinn şeirlərində nümunələr yetərincədir.

Məsələn,

Mən nə xəyaldayam, fələk nə sayır,
Dərman diliyirəm, dərdimə dair.
İstisu, Dəlidağ, Keyti, Çalbayır,
Tərif yazan hanı, deyib, yüz ağlar.

Burada da ustadımız Dəlidağ, Keyti, Çalbayır dağlarının adını çəkir. Taniyanlar deyirlər ki, Dədə Şəmşir "Keyti dağı"ndan danışanda həmişə kövrələrmiş. "Keyti dağı" haqqında olan əfsanə haqqında Dədə Şəmşir deyirmiş ki, "Keyti-Meyti dağları maral sürüləri ilə doluymuş o zaman. Yeri gəlmişkən, Keyt sözü – maral deməkdir. Keyti isə maralların cəmi, maralların sürüsü anlamına gəlir (5, 70).

Dədə Şəmşir təkcə Kəlbəcərdəki dağlara deyil, Azərbaycanımızın digər dağlarına da şeirlərində yer ayırmışdır. Qarabağın əzəmətli dağlarından olan Ərgünəş oronimi haqqında ustadımız yazır:

Ucalıqdan tapıb qüdrət nicatı,
Axıdır köksündən abi-həyatı,
Lalədən, nərgizdən olur çarğatı,
Dumana bürünür başın, Ərgünəş.

Yaxud başqa bir qoşmasında ustadımız yazır:

**Qartal düşüncəli, şair xəyalli, Tərən yuva salan dağlar
oğluyam. Anam İstisudu, atam Dəlidağ, Murov,
Lülpar, Qonur, Qoşqar oğluyam.
Bədənim Ərgünəş, Gülüstan, Çilgəz, Vüqarım Şah
dağı: əl çata bilməz. Məkanım Çalbayır, oylağım
Kəpəz, Min çiçəkli bir laləzar oğluyam.
Cavahirdir Azərbaycan torpağı, Qızıl, gümüş, hər
sərvətin yatağı. Uca zirvələrin-lalə bayrağı! Şəmşirəm,
nə gözəl diyar oğluyam.**

Qeyd edək ki, "Ar" və "günəş" sözlərindən yaranan Ərgünəş dağı Qarabağın Xocəvənd rayonunda yerləşir. Bu oronim toponomik ədəbiyyatlarda "Ərgünəş" kimi göstərilir. Hazırda Quba rayonunda olan "Dolanlar" dağının adı da

əvvəllər "Argünəş" olmuşdur. Yeri gəlmiş-kən, bu sətirlərin müəlliflərindən biri olan Xankişi Bəxtiyar da öz şeirlərimin birində Ərgünəş dağının Türk dünyasının böyük oğlu Rəcəb Tayyib Ərdoğana çox yaraşdığını və bu səbəbdən də Ərgünəş dağının bundan sonra **ƏRDOĞAN** adlandırılmasını arzu etmişdi. Həmin bəndə diqqət edək:

Azad etdiz Qarabağı düyündən,
Əskik olmayasız toydan-düyündən.
Ərgünəş dağının adı bu gündən,
Arzumdu qoy olsun **Ərdoğan**, dədə!
Sizə salam olsun Ərdoğan dədə! (4, 94)

Güman edirik ki, X.Bəxtiyarın bu arzusu nəzərə alınacaq, inşaallah! Çünki, Qarabağımızın, o cümlədən Ərgünəş dağının düşmənlərdən azad edilməsində Rəcəb Təyyub Ərdoğanın mənəvi dəstəyi danılmazdır və sözsüz ki, o, bunadan da artıq adlara layiqdir. Dəlidağa atam, İstisuya isə anam deyən Dədə Şəmşirin yazdığı şeirlərin çox hissəsi dağlara həsr olunub. Bir şeirə diqqət edək:

Dağlara aşiqəm, həm pasibanam,
Xınalı dağlarda qalır nişanam.
Atam Dəlidağdı, İstisi anam,
Nəvə olub oğlum, qızım dağlara (1, 24).

Dədə Şəmşirşanslı sənətkar olub. Onun şansı onda gətirib ki, əvvəla Ulu Tanrı ona o cür fitri istedad və yaddaş verib. Digər tərəfdən Səməd Vurğun kimi bir nəhəngi Allahımız ona rast eləyib. Üçüncüsü isə Dədə Şəmşirin şansı onda gətirib ki, dağlar onun atadan da, anadan da, oğuldan da, qızdan da çox nazını çəkib, onunla dostluq edib. Dədə Şəmşir də bu dostluq-dan ilham alıb, yazıb, yaradıb və xalqına xidmət edib. Fikrimizcə Dədə Şəmşir poeziyasında dağların, eləcə də oroniumların vəsfi barədə danı-şarkən, ustadın "Kəlbəcər" adlı müxəmməsinə diqqət etmək kifayət edər. Çünki bu əsərdə hər şey var: tarix də, soy da, kök də, yurdun coğrafiyasıda, onun dağları da, bulaqları da, çayları da, gölləri də, çəmənli də, gülü də, çiçəyi də. İndi həmin müxəmməsin bir neçə bəndinə diqqət edək:

Kəlbəcərdir adın sənin, sahibi-dəftər bəyənilib,
Səni yaradan təbiət demirəm hədə bəyənilib.
Abi-həyat səndə imiş, gəlib İsgəndər bəyənilib,
Torpağını, gözəlini aşiq Ələsgər bəyənilib,
İgidlərin təriflənilib dastansayağı, Kəlbəcər.

Sənin loğman əllərindi hər dərdə dərman yetirən,
Duyğulu qartal böyüdən, alıcı tərhan yetirən,
Kəlməsi dürr xəzinəsi kamallı Qurban yetirən,
Piranəyə qədir qoyan, təzə növcavan yetirən,
Günbəgündən pardaqlanır şeir ocağın, Kəlbəcər.

Bədirbəy, Murov, Qonur, Sultanheydər səninkidir,
Taxtadüz, Qara arxa celənəzər, səninkidir.
Teymurcan, Sarıbulaq bala bənzər, səninkidir,
Dastanlı Ceyranbulağıtəmi-şəkərsəninkidir,
Dərdlərə dərman olan kövsər bulağın, Kəlbəcər.
Ətotusu, qılınc otu, bulaq üstə lilparı var,
Yel gətirən, qaya çayı, piltanın müşkəmbəri var,
Boyxaç, nərgiz, saf qantəpər süsənlərin şeşpəri var,
Qərənfil, bahar gülünün, sünbülün əcəb səri var,
Yemlik, qulançar, sündürük, xatınbarmağın, Kəlbəcər.

Göründüyü kim Dədə Şəmşir poetikasında oronimlər əksini tapmış nümunələr yetərin-cədir. Amma maraqlıdır ki, dağlar yer kürəsinin təxminən qırx faizini təşkil etsə də (Azərbaycanda bu rəqəm altmış faizə qədərdir, dağların sayı isə respublikamızda səksənə yaxındır) oronimlərlə bağlı atalar sözlərimiz çox az saydadır. Hətta Azərbaycanın ən gözəl beş dağı olan İlandağ, Şahdağ, Tufandağ, Kəpəz və Bazardüzü dağları haqqında da atalar sözlərinə rast gəlmirik. Amma ola bilməz ki, olmasın. Əlbəttə, bu da yeni tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Onu da qeyd edək ki, apardığımız tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, qədim oronimlərin bir qismi tədricən arxaikləşmiş, işləklidən düşmüş, beləliklə sıradan çıxmış və unudulmuşdur. Odur ki, ümumtürk toponimlərinin areal sisteminin ümumi mənzərəsinin daha aydın təsvir edilməsi üçün onların hər birini bir daha dərinlən araşdırıb dərinlən təhlilə cəlb etmək, mövcud toponimik lüğətləri əlavələrlə birlikdə yenidən tərtib edib və əldə olan materialları gələcək nəsillərə çatdırmaq çox zəruridir.

Bu yerdə qardaş Türkiyəmiz və Anadolumuz xəyalımızdan keçdi. Başımız dumanlandı, xəyalımız çaşdı. Min rəssamın da çəkə bilməyəcəyi dünyaca məşhur olan bir hadisə yadımıza düşdü: “Deyir ki, bir gün Tapdıq Əmrə öz tələbələrini, ocümlədən Yunis Əmrəni onun üçün dağdan çiçəkdərib gətirməyə göndərir. Tapdıq Əmrənin hərtələbəsi bir qucaq çiçək dərib gətirir, Yunis Əmrəisə tək bir sarı çiçəklə geri dönür. Tapdıq Əmrəondan soruşur:- Övladım, sənəin məhəbbətin mənə o qədərmiyədir, tək bir sarı çiçək qoparıb gətirdin mənə? Yunis Əmrə qayıdır ki, yox, ustadım, mənə dağa çatanda bütün otlar, güllər, çiçəklər namazqılırdı. Sarı çiçək dilləndi ki, Yunis Əmrə, təkəməmən namazdan qalmışam, mənəi qopar apar”. Bu səbəbdən mən sizə yalnız bu gülü gətirdim. Deyirəm hikmətə bax, sözün alt qatına bax ilahi! Bu sözün qarşısında necə diz çökməyəsən? Bu misalı ona görə çəkdik ki, Dədə Şəmşir və Səməd Vurğun ünvanına ən gözəl və ətirli güllərin çoxunu sanki dəriblər. Odur ki, bu səbəbdən bu ünvanı yazdıqlarımızdan daha yaxşısını yazmağa və deməyə təəssüf ki, gücümüzə və imkanımız çatmadı. Bircə şeyi deyə bilərik ki, dağlar Dədə Şəmşir üçün, Dədə Şəmşir də dağlar üçün yaranıb.

Ədəbiyyat

1. Aşıq Şəmşir. Şeirlər. Bakı, "Yazıçı", 1980.
2. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
3. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
4. Məmmədov X.B. Yüzə yüz. Şeirlər. Bakı, "Müəllim", 2022.
5. Pirsultanlı (Paşayev) S.P. Aşıq Şəmşirin poetik aləminə səyahət. Bakı, "Orxan", 2008.
6. Həsənova A.M., Rüstəmli R.A. Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyası. Bakı, ADPU, 2021.